

ДРАГАНА С. ПЕШИЋ ЈЕНАЋКОВИЋ*

Филозофски факултет

Ниш

УДК 37(497.11):173

Прегледни рад

Примљен: 11.08.2020

Одобрен: 25.09.2020

Страна: 393-407

ОБРАЗОВАЊЕ КАО ДЕТЕРМИНАНТА БРАЧНОГ И РЕПРОДУКТИВНОГ ПОНАШАЊА МЛАДИХ ИЗ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

Сажетак: У овом раду испитује се значај нивоа образовања за брачно и репродуктивно понашање младих из југоисточне Србије. Конкретније, испитују се разлике у вредновању и практиковању одређених облика брачног и репродуктивног понашања између младих различитог образовног статуса. Рад се темељи на резултатима квантитативног истраживања спроведеног у Региону Јужне и Источне Србије, у девет статистичких округа (Нишавски, Топлички, Јабланички, Пиротски, Браничевски, Подунавски, Борски, Зајечарски, Пчињски). Квотни узорак састојао се од укупно 500 испитаника, узраста од 15 до 35 година. Резултати су показали да код младих другачијег образовног нивоа, постоје разлике у усвајању, односно задржавању одређених вредности везано за брак, партнерство и родитељство. Такође, утврђене су разлике у тенденцијам за живот у кохабитацији, а посебно изражене разлике регистроване су када је у питању „тајминг“ за улазак у брак и рађање/родитељство. Високообразовани млади људи склонији су прихватању савремених вредности и модела понашања (кохабитација, родитељство ван брака), а нарочито су склони одлагању брака и родитељства, па се може закључити да образовање има значајну улогу у одређивању времена за остварење брачне и родитељске улоге.

Кључне речи: образовање, млади, брак, кохабитација, родитељство

Увод

Резултати бројних социолошких и социодемографских истраживања (Влагојевић, 1997; Вобић, 2003, 2003а; Милић, 2010; Томановић, 2004, 2012; Вобић, Вукелић, 2011; Петровић, 2011; Рашевић, 2013; Марковић Крстић, 2013; Томановић, Станојевић, 2015), као и статистички подаци показују да је Србија захваћена интензивним променама на подручју брачног и репродуктивног понашања. Карактеристике брачног понашања у Србији су: опадање броја лица која су у браку (смањење стопе нупцијалитета), пораст броја разведених лица (повећање стопе диворцијалитета), повећање просечне старости супружника приликом

* gasapesic@gmail.com

склапања брака и присутност ванбрачних заједница. Што се тиче репродуктивног понашања запажају се ниске репродуктивне норме, најчешће прихваћени модел подразумева рађање једног или два детета. Видљиво је одлагање, повећање просечног броја година приликом рађања (првог) детета, што може довести до смањења вероватноће добијања деце, односно повећања физиолошког/биолошког стерилитета. Такође, запажа се постојање тзв. вољног/социолошког стерилитета тј. свесног одустајања од рађања, који се односи на личну одлуку појединца или пара да не учествује у репродукцији. Иако се код нас биолошка репродукција и даље најчешће одвија у оквирима брака, присутна су и ванбрачна рађања и њихов број се увећава, док број рођених у браку континуирано опада.

Актуелне тенденције промена на подручју брачног и репродуктивног понашања за последицу имају опадање наталитета (смањење укупног броја рођене деце) и негативан природни прираштај, што уз присутан пораст емиграције у Србији за резултат има депопулацију становништва, те знатно ослабљен демографски потенцијал у нашој земљи. Регион Јужне и Источне Србије демографски је најугроженији регион у Србији. У њему је забележено највеће смањење броја становника (-201.736), што је 53,5% од апсолутног пада становништва Србије у периоду 2002–2011. године. Такође, стопа укупног фертилитета (1,283) и нето стопа репродукције (0,62) најниже су у односу на остале регионе у Републици Србији (Марковић Крстић, 2013: 41–62). Према подацима за 2018. годину, стопа природног прираштаја у Србији износи -5,4%, а највиша негативна вредност стопе природног прираштаја регистрована је у Региону Јужне и Источне Србије (-8,0%) (РЗС, 2019: 1).

Промене на подручју брака и репродукције које доводе до оваквих последица, најрелевантније је сагледати на категорији младих који заснивајући брачну/ванбрачну заједницу чине основу обнове становништва. Такође, сматра се да су промене највидљивије у њиховом понашању будући да је положај младих такав „да они не само непосредно, него и најбрже осете ефекте изведених системских и идеолошких заокрета“ (Milić, 1987: 117). Млади људи представљају посебно осетљиву категорију с обзиром на то да је младост период када треба донети низ одлука везано за образовање, запослење, формирање властите породице. Уколико се ове природне кризе подударе са друштвеним кризама (Mihailović, 2004), као што је случај у Србији, ситуација је додатно отежана и неизвесна. У условима социоекономске нестабилности и процеса глобализације, јавља се потреба за професионалним усавршавањем, односно за улагањем у себе, у властити капитал. Стога, све већи број младих проводи више времена у образовном процесу у односу на претходне генерације. То може бити један од чиниоца одлагања склапања брака и рађања/родитељства код младих, али и ниског фертилитета. Наравно, поред образовања, на промене брачног и репродуктивног понашања код младих велики утицај могу имати и други фактори, како социокултурни, тако и социоекономски, социопсихолошки, биолошки, итд.

Теоријско-методолошки оквир истраживања

Значај нивоа образовања за брачно и репродуктивно понашање истиче се у оквиру две најпознатије теорије о становништву. Према економској теорији фертилитета (*Gary Becker*), пораст нивоа образовања, све већа запосленост жена и веће плате, доводе до пораста опортунитетног трошка времена које је потребно за подизање деце, што за последицу има смањење жеље жена за браком и децом. Опортунитетни трошак времена већи је уколико је женина пропуштена зарада већа, дакле код високообразованих жена које су боље позициониране на тржишту рада. Овим женама замена радног места старањем о деци и пословима у домаћинству финансијски је неисплатива (*Becker and Barro*, 1988; *Becker*, 1991). Економска теорија истиче људски капитал као један од најважнијих фактора у одређивању доби рађања (*Gustafsson*, 2001, нав. према *Сipin*, 2011: 29). Високообразоване жене спремне су одложити брак и рађање ради повећања своје финансијске, али и професионалне корисности. Осим тога, у контексту економске теорије фертилитета, високообразовани људи предност дају квалитету деце над квантитетом. У тежњи да повећају шансе за квалитетан живот своје деце они имају и веће трошкове: деца вишег квалитета коштају више, што резултира одлуком за мањи број деце (*Becker and Lewis*, 1973). Теорија друге демографске транзиције (*Van de Kaa and Leastheaghe*), стављајући нагласак на промене у вредностима, даје одређени значај образовању, односно нивоу образовања за брачно и репродуктивно понашање. Продужено школовање, економска аутономија, запосленост жена, повећано инвестирање у професионалну каријеру (и мушкараца и жена) посебни су фактори који доприносе одлагању рађања (*Leastheaghe*, 2001). У оквиру ове теорије, очекује се да је код високообразованих интензивније усвајање постматеријалистичких вредности – самореализација, аутономија, креативност, иницијативност, итд., те да су они више окренути ка личним преференцијама, каријери, индивидуалним постигнућима. Сходно томе, замах процеса индивидуализације и самоактуализације код њих доводи до мање изражене склоности за брак и децу (*Leastheaghe and Surkyn*, 1988; *Liefbroer*, 1999; *Van de Kaa*, 2001).

И у нашој литератури, поједини аутори наглашавају важност образовања за новонастале демографске промене. Према М. Девеџић, пораст нивоа образовања жена израз је женске аутономије и јачања индивидуализма, што има изузетан, можда и кључни значај за трансформацију њихове друштвене позиције, али и за промене у демографским процесима: образоване жене изабрале су да рађају мање (Девеџић, 2006, 2006а). М. Бубало Живковић и Т. Лукић такође истичу ниво образовања као важан: „Степен школске спремности је веома битан фактор који у значајној мери има утицаја на опредељеност родитеља да ли ће имати децу, колико деце ће имати, да ли ће та деца бити рођена у браку или ван брака. У другој половини 20. века, са повећањем образовног нивоа, младе жене су рађале све мањи број деце, тако да имамо смањење просечне величине домаћинства. Често су високообразоване жене рађале по једно дете“ (Бубало Живковић и Лукић, 2015: 43). М. Рашевић наводи да је образовање

„повезано и са једним бројем непосредних узрока фертилитета, као што су године ступања у брак, целибат, контрола рађања и други“ (Рашевић, 2015: 87). Резултати неких истраживања на нашем простору, показују утицај образовања на фертилитет. Са порастом нивоа образовања смањује се удео жена које су рађале, као и број рођене деце (Golubović, Marković Krstić, 2008, Рашевић, 2015; Ћикић, 2017). Такође, емпиријска истраживања (Blagojević, 1997; Bobić, 2003, 2003а; Blagojević, 2006; Milić, 2010; Tomanović, Stanojević, 2015; Стјепановић, Захаријевић и Петровић, 2014) указују на повезаност степена образовања и одређених вредности, односно ставова везано за партнерство, брак, родитељство, породичне односе, итд. Наиме, нижи нивои образовања праћени су задржавањем традиционалних вредности, док виши нивои образовања подразумевају изражену тенденцију прихватања савремених вредности по питању брачног и репродуктивног понашања (прихватање кохабитација, одлагање брака и рађања/родитељства, родни егалитаризам итд).

У раду који следи, испитиван је значај нивоа образовања младих људи како за њихово вредновање, тако и за њихово практиковање одређених модела брачног и репродуктивног понашања.

Рад се темељи на резултатима квантитативног истраживања спроведеног у Региону Јужне и Источне Србије (9 статистичких округа: Нишавски, Топлички, Јабланички, Пиротски, Браничевски, Подунавски, Борски, Зајечарски, Пчињски). Квотни узорак састојао се од укупно 500 испитаника. Због све чешћег одлагања брака и родитељства, феномена „продужене младости“ (Ule, 1988) испитаници су били узраста од 15 до 35 година. Истраживање је спроведено у периоду од септембра 2018. до јуна 2019. године. За прикупљање података употребљене су технике анкетирања и скалирања.

Зависне варијабле употребљене у анализи вредновања брачног и репродуктивног понашања чиниле су четири скале. Свака од скала састављена је од три става, односно ајтема. Испитаницима су представљени ставови и од њих се затражило да на Ликертовој петостепеној скали искажу свој степен слагања са сваким од њих. Након испитивања сви ставови који су негативно формулисани обрнути су и приступило се провери поузданости мерне скале. Кронбахов коефицијент алфа је код све четири скале већи од 0,7 што показује веома добру поузданост и унутрашњу сагласност сваке од скала. Распон могућих вредности на свакој скали је од 3 до 15, при чему теоријска средња вредност која дели скалу на два пола износи 9.

Скала вредновања брака састојала се од следећих ставова: 1. Брак је светиња, 2. Сваки човек треба да живи у браку и 3. Брак је превазиђена институција. Кронбахов алфа коефицијент говори о високој поузданости ове скале ($\alpha=0,836$).

Скала вредновања кохабитације укључила је ставове: 1. У реду је да двоје људи живи заједно пре брака, 2. У реду је да пар живи заједно, иако немају никакву намеру да се венчају и 3. Срамота је живети у ванбрачној заједници. Кронбахов коефицијент је овде нешто мање, али задовољавајуће поузданости ($\alpha=0,706$).

Скала вредновања традиционалног обрасца рађања/родитељства састоји се од следећих тврдњи 1. Родитељство је најважнија ствар у животу, 2. Рађање деце је веома важно за функционисање брака и 3. Деца треба што више да се рађају да бисмо опстали као нација ($\alpha=0,722$).

Скала вредновања родитељства ван брака: 1. У реду је бити родитељ у ванбрачној заједници, 2. У реду је да се жена/мушкарац у улози мајке/оца оствари као самохрани родитељ, и 3. Срамота је да жена роди ванбрачно дете ($\alpha=0,714$).

Зависне варијабле употребљене у анализи практиковања односе се на остварено, планирано, жељено или идеално брачно и репродуктивно понашање:

- *остварено* (брачни/партнерски статус, године склапања брака, родитељски статус, године остварења родитељства, број деце испитаника);
- *планирано* (планови за брак, тенденције за живот у кохабитацији, планови за родитељство) и
- *идеално и жељено понашање* (жељени број деце, идеални број деце, идеалне године да се жена уда, идеалне године да се мушкарац ожени, идеалне године да жена роди прво дете).

Независна варијабла у свим анализма јесте ниво образовања. Ради лакше анализе, степене образовања сврстали смо у две категорије: 1. основно или средње, и 2. више или високо.

Резултати истраживања

Општа претпоставка од које се кренуло у истраживање је да постоје разлике у вредновању и практиковању одређених модела брачног и репродуктивног понашања према образовном нивоу младих. Ова општа хипотеза састоји се од низа посебних, те ће у складу са њима бити представљени резултати истраживања.

Хипотеза 1: Млади људи који имају више или високо образовање више вреднују ванбрачне заједнице и родитељство ван брака у односу на младе са основним или средњим образовањем.

Табела 1. Разлике у вредновању кохабитације и родитељства ван брака према образовном нивоу испитаника

	Образовни ниво испитаника				t	p	η^2
	Основно или средње образовање (n=361)		Више или високо образовање (n=139)				
	AS	SD	AS	SD			
Вредновање кохабитације	11,36	2,918	12,46	2,543	-4,166	0,000	0,03

Вредновање родитељства ван брака	10,45	3,011	12,07	2,617	-5,951	0,000	0,06
Вредновање брака	11,52	3,277	10,69	3,649	2,441	0,015	0,01
Вредновање традиционалног обрасца рађања/родитељства	11,66	2,927	11,17	2,904	1,660	0,098	0,00

Резултати истраживања дати у Табели 1 показују да је код испитаника који имају више или високо образовање већа просечна средња вредност на скали вредновања кохабитације (AS=12,46, SD=2,543), него код оних који имају основно или средње образовање (AS=11,36, SD=2,918). Т тест показује да је ова разлика статистички значајна ($t=-4,166$, $p=0,000$). Такође, испитаници вишег или високог образовног нивоа веће вредности придају родитељству ван брака (AS=12,07, SD=2,617) од испитаника са основним или средњим нивоом образовања (AS=10,45, SD=3,011). Разлика се показала статистички значајном ($t=-5,951$, $p=0,000$). Ета квадрат показује да је код вредновања кохабитације разлика мала ($\eta^2=0,03$), док је код вредновања родитељства ван брака разлика умерена, односно средња ($\eta^2=0,06$). Осим, ове претпостављене разлике регистрована је статистички значајна разлика код вредновања брака ($t=2,441$, $p=0,015$). Ипак, величина те разлике изражена помоћу ета квадрата врло је мала ($\eta^2=0,01$). Показује се да брак више вреднују испитаници са основним или средњим образовањем (AS=11,52, SD=3,277), у односу на испитанике са вишим или високим образовањем (AS=10,69, SD=3,649).

Наведени налази показују да с обзиром на образовни ниво испитаника није утврђена статистички значајна разлика једино код вредновања традиционалног обрасца рађања/родитељства, док су код вредновања осталих облика понашања регистроване мале до средње статистички значајне разлике. Међутим, поставља се питање: *Да ли би се нешто у вредновању, односно у разликама променило, уколико се из анализе искључе испитаници који се још увек налазе у процесу образовања (ученици и студенти)?* Да би се одговорило на ово питање, односно да би се реалније сагледао значај образовања за вредновање, у анализи која следи укључени су само испитаници код којих је процес образовања завршен.

Табела 2. Разлике у вредновању различитих облика брачног и репродуктивног понашања према образовном нивоу испитаника који су завршили процес образовања

	Образовни ниво испитаника				t	p	η^2
	Основно или средње образовање (n=177)		Више или високо образовање (n=124)				
	AS	SD	AS	SD			
Вредновање кохабитације	11,21	2,890	12,45	2,583	-3,892	0,000	0,04
Вредновање родитељства ван брака	10,29	3,036	12,08	2,536	-5,542	0,000	0,09
Вредновање брака	11,64	3,258	10,62	3,673	2,543	0,011	0,02

Вредновање традиционалног обрасца рађања/родитељства	12,01	2,729	11,26	2,927	2,270	0,024	0,01
--	-------	-------	-------	-------	-------	-------	------

Резултати истраживања приказани у Табели 2 потврђују претходно утврђене разлике у вредновању према образовном нивоу. У односу на налаз који се односи на укупан узорак, запажа се да су пронађене разлике нешто веће: код вредновања кохабитације ($\eta^2=0,04$), изванбрачног родитељства ($\eta^2=0,09$) и код вредновања брака ($\eta^2=0,02$). Поред тога, уочава се још једна статистички значајна разлика у вредновању традиционалног обрасца рађања/ родитељства ($t=2,270$, $n=301$, $p=0,024$), тако што млади људи који имају ниже нивое образовања више вреднују овај облик понашања ($AS=12,01$, $SD=2,729$), у односу на младе који имају више нивое образовања ($AS=11,64$, $SD=3,258$). Упркос статистичкој значајности, величина те разлике изражена помоћу показатеља ета квадрат показала се као мала ($\eta^2=0,01$).

Хипотеза 2: Млади људи са вишим или високим образовањем сматрају да је идеално време за улазак у брак и рађање касније у односу на младе са основним или средњим образовањем.

Табела 3. Разлике у идеалном времену за брак и рађање према образовању испитаника

	Образовни ниво испитаника				t	p	η^2
	Основно или средње образовање (n= 361)		Више или високо образовање (n= 139)				
	AS	SD	AS	SD			
Најбоље године да се жена уда	24,55	2,881	26,90	2,764	-8,257	0,000	0,12
Најбоље године да се мушкарац ожени	28,30	2,877	30,71	3,117	-7,902	0,000	0,11
Најбоље године да жена роди прво дете	25,26	2,724	27,41	2,672	-7,936	0,000	0,11

Најбоље године да се жена уда за испитанике са вишим или високим образовањем износе 26,90, а за испитанике са основним или средњим 24,55. За рађање првог детета најбоље су године од 25-те, и то за испитанике са вишим или високим образовањем 27,41, а за испитанике са основним или средњим 25,26. Идеално време за женидбу за испитанике из прве групе су нешто после 30-те године (30,71), а за испитанике из друге групе, нешто пре 30-те (28,30). Све ове разлике се показују статистички значајним ($p=0,000$), а ета квадрат указује на прилично велике разлике ($\eta^2=0,11-0,12$) (Табела 3).

Наведене разлике потврђују се и уколико се у анализу укључе само они испитаници који су завршили процес образовања. Код најбољих година да се жена уда, као и код најбољих година да роди прво дете разлике су још израженије и оцењују се као велике ($\eta^2=0,16$), док су по питању најбољих година да се мушкарац ожени разлике нешто мање и могу се оценити као умерене ($\eta^2=0,09$) (Табела 4).

Табела 4. Разлике у идеалном времену за брак и рађање према образовању испитаника који су завршили процес образовања

	Образовни ниво испитаника				t	p	η^2
	Основно или средње образовање (n=177)		Више или високо образовање (n=124)				
	AS	SD	AS	SD			
Најбоље године да се жена уда	24,28	3,020	26,87	2,705	-7,653	0,000	0,16
Најбоље године да се мушкарац ожени	28,65	2,916	30,68	3,140	-5,752	0,000	0,09
Најбоље године да жена роди прво дете	25,00	2,822	27,33	2,612	-7,269	0,000	0,15

У складу са идеалним временом, млади људи који имају више или високо образовање у каснијим годинама улазе у брак и постају родитељи, у одноструку на испитанике који имају основно или средње образовање.

Табела 5. Разлике у годинама склапања брака према образовном нивоу испитаника

	Образовни ниво испитаника				t	p	η^2
	Основно или средње образовање (n=81)		Више или високо образовање (n=51)				
	AS	SD	AS	SD			
Године када су склопили први брак	24,49	3,805	27,76	3,272	-5,070	0,000	0,16

Резултати приказани у Табели 5 показују да просечне године уласка у брак за испитанике са основним или средњим образовањем износе 24,49, док за испитанике са вишим или високим образовањем оне износе 27,76. Ова разлика статистички је значајна ($t=-5,070$, $p=0,000$), а ета квадрат указује да се она може оценити као велика ($\eta^2=0,16$).

Табела 6. Разлике у годинама остварења родитељства према образовном нивоу испитаника

	Образовни ниво испитаника				t	p	η^2
	Основно или средње образовање (n=79)		Више или високо образовање (n=46)				
	AS	SD	AS	SD			
Године када су први пут постали родитељи	25,25	3,950	28,46	3,291	-4,640	0,000	0,14

Емпиријски налази дати у Табели 6 показују да просек година када су се први пут остварили као родитељи за испитанике са основним или средњим образовањем износи 25,25, а за испитанике који имају више или високо образовање 28,46. Утврђена је статистичка значајност разлике ($t=-4,640$, $p=0,000$), а ета квадрат и овде показује велику разлику ($\eta^2=0,14$).

С обзиром на то да међу ученицима нема оних који су склопили брак нити оних који су родитељи, а да је међу студентима свега троје у браку, односно двоје родитеља, подаци о годинама склапања брака и отпочињања родитељства у анализи која искључује ове категорије, остају готово идентични наведеним, тако да их на овом месту нећемо излагати.

Хипотеза 3: Млади људи који имају више или високо образовање имају мањи идеални, жељени, планирани и стварни број деце у односу на младе који имају основно или средње образовање.

Табела 7. Разлике у идеалном, жељеном и планираном броју деце према образовању испитаника

	Образовни ниво испитаника				t	p	η^2
	Основно или средње образовање (n=361)		Више или високо образовање (n=139)				
	AS	SD	AS	SD			
Идеални број деце	2,45	0,706	2,27	0,740	2,366	0,019	0,01
Жељени број деце	2,37	0,776	2,14	0,724	3,217	0,001	0,02
Планирани број	2,13	0,717	1,91	0,669	3,283	0,001	0,02

Табела 8. Разлике у стварном броју деце према образовању испитаника

	Образовни ниво испитаника				t	p	η^2
	Основно или средње образовање (n= 79)		Више или високо образовање (n= 46)				
	AS	SD	AS	SD			
Стварни број деце	1,67	0,614	1,52	0,586	1,331	0,186	/

Резултати истраживања показују да млади са основним или средњим образовањем имају виши идеални број деце (AS=2,45, SD=0,706), у односу на испитанике са вишим или високим образовањем (AS=2,27, SD=0,740). Жељени број деце такође је већи код прве групе (AS=2,37, SD=0,776), него код друге групе (AS= 2,14, SD=0,724). Разлике су присутне и код планираног броја деце, који је опет већи код оних са основним или средњим образовањем (AS=2,13, SD=0,717), односно мањи код оних са вишим или високим образовањем (AS=1,91, SD=0,669). Све ове разлике показале су се статистички значајним, а ета квадрат показује да се ради о малим разликама ($\eta^2=0,01-0,02$) (Табела 7).

Истраживањем је утврђено да је просечан број деце код испитаника са основним или средњим образовањем 1,67, док је код испитаника са вишим или високим образовањем он 1,52. Међутим, ове разлике се нису показале статистички значајним ($t=1,221$, $p=0,186$) (Табела 8).

Анализа којом су обухваћени само испитаници који су завршили процес образовања показује готово исте резултате као и напред изнета анализа која укључује цео узорак, тако да нема потребе за њеним представљањем.

Емпиријски налази показују да, што се вредновања тиче, не постоје разлике у анализама које укључују, односно искључују категорије оних код којих је процес образовања у току. Да би смо добили праву слику која показује значај образовног нивоа испитаника за њихово понашање, сматрамо да је у анализи брачног/партнерског и родитељског статуса, као и планова за остварење ових улога, потребно укључити испитанике код којих је процес образовања завршен, односно да би требало искључити испитанике који се још увек налазе у процесу образовања (ученике и студенте). Између осталог, укрштањем брачног/партнерског статуса и статуса испитаника према активности видели смо да међу ученицима нема оних који су у браку, оних који су у кохабитацији, или оних који су родитељи. Међу студентима је свега троје у браку (2,3%), четворо у кохабитацији (3%) и двоје родитеља (1,5%). С обзиром на наведено, у анализи која следи, а која се односи на остварено и планирано понашање младих по питању брака и репродукције, искључени су ученици и студенти, односно укључени су само они код којих је процес образовања завршен.

Што се тиче брачног/партнерског статуса резултати показују да је међу испитаницима који имају основно или средње образовање нешто већи проценат оних који су у браку (41,1%), у односу на тај проценат међу испитаницима који имају више или високо образовање (38,7%). Са друге стране, међу испитаницима са вишим нивоима образовања већи је проценат оних који живе у кохабитацији (16,1%) него међу испитаницима који имају ниже нивое образовања (12,4%). Процент нежењених/неудатих је готово исти у обе категорије (око 45%). Разлике се нису показале статистички значајним ($\chi^2=0,894$, ($n=301$), $df=2$, $p=0,640$).

Што се тиче родитељског статуса, међу испитаницима са основним и средњим образовањем већи је проценат родитеља (44,1%), него међу испитаницима са вишим или високим образовањем (36,3%). Другачије гледано, већи је проценат оних који нису остварили родитељску улогу међу испитаницима са вишим нивоима образовања (63,7%), него код испитаника који имају ниже нивое образовања (36,3%). Ни ове разлике нису се показале статистички значајним ($\chi^2=1,518$, ($n=301$), $df=1$, $p=0,177$).

По питању планирања брака и родитељства нису се показале велике нити статистички значајне разлике, док по питању тенденција за живот у кохабитацији јесу. Међу испитаницима са основним или средњим образовањем нешто је већи проценат испитаника који планирају брак ускоро (36,9%), у односу на тај проценат међу групом оних са вишим или високим образовањем

(34,2%). Са друге стране, проценат оних који уопште не планирају или не размишљају о браку нешто је већи међу онима са вишим нивоима образовања (32,9%), него међу испитаницима који имају ниже нивое образовања (30,1%). Код испитаника основног или средњег образовног нивоа незнатно је више оних који не планирају, али желе брак (33%), него код оних који имају више или високо образовање (32,9%). Ове разлике нису се показале статистички значајним ($\chi^2=0,198$, $(n=179)^1$, $df=2$, $p=0,906$). Што се тиче планова за родитељство једина разлика запажа се код одлагања родитељства, чему су више склонили испитаници виших образовних нивоа (45% у односу на 40% међу онима са нижим образовним нивоима). Ни ова разлика није статистички значајна ($\chi^2=1,283$, $(n=178)^2$, $df=2$, $p=0,527$). Дакле, у анализи која искључује ученике и студенте, односно оне код којих је процес образовања у току, нису утврђене статистички значајне разлике у погледу брачног/партнерског, родитељског статуса, оствареног броја деце, као и код планирања брака и родитељства. Међутим, статистички значајне разлике показале су се између испитаника различитих образовних нивоа и њихових тенденција по питању кохабитација. Испитаници који имају више или високо образовање исказују већу спремност за живот у кохабитацији, како привремено тако и трајно. Наиме, међу њима 61,4% испитаника изјављује да би кохабитирали у фази која претходи браку, док је проценат таквих међу испитаницима са нижим нивоима образовања 53,8%. У кохабитацији би трајно живело 35% испитаника из групе са вишим нивоима образовања, и 27,5% из групе са нижим нивоима образовања. Живот у кохабитацији одбацује 18,8% младих са основним или средњим образовањем, и свега 3,5% младих са вишим или високим образовањем. Ове разлике показују статистичку значајност ($\chi^2=7,199$, $(n=137)^3$, $df=2$, $p=0,027$), а показатељи степена повезаности говоре о корелацији малог интензитета ($V=0,229$, $C=0,223$).

Дискусија и закључна разматрања

Подручје брачног и репродуктивног понашања у Србији одликује се многим променама: све мањи удео лица у браку, практиковање ванбрачних видова партнерства, одлагање заснивања брачне заједнице после 30-те или чак одустајање од брака, повећан број самаца, пораст развода, све мањи удео жена које учествују у репродукцији, ниске репродуктивне норме и пораст ванбрачних рађања. Узроци оваквог понашања могу бити вишеструки и различити: биолошки, социоекономски, психолошки, социокултурни.

У оквиру две водеће теорије о становништву – микроекономске теорије фертилитета и теорије друге демографске транзиције, истиче се образовање као један од важних чинилаца за објашњење промена брачног и репродуктив-

¹ Анализа обухвата испитанике који нису у браку.

² Анализа обухвата испитанике који нису родитељи.

³ Анализа обухвата испитанике који још увек немају статус у брачној или ванбрачној заједници.

ног понашања. Свака од ових теорија, на себи својствен начин, полазећи од своје суштине (економске или идеационе), сматра да је пораст образовања допринео актуелним тенденцијама. Поједини аутори у нашој земљи (Девеџић, 2006, 2006а; Golubović, Marković Krstić, 2008; Рашевић, 2015; Бубало Живковић, Лукић, 2015) такође су указали на значај образовања, и то посебно за ниво фертилитета и учешће у репродукцији.

У настојању да се одговори на питања каква је улога нивоа образовања младих људи у формирању њихових ставова и обликовању њихове праксе везано за брак, партнерство и рађање/родитељство, у овом раду испитивано је да ли постоје и какве су разлике у вредновању и практиковању одређених модела брачног и репродуктивног понашања код младих различитог образовног статуса. Као подручје истраживања изабран је демографски најугроженији регион у Србији, Регион Јужне и Источне Србије.

Резултати квантитативног истраживања показали су статистички значајне разлике у вредновању различитих облика брачног и репродуктивног понашања с обзиром на *образовни ниво испитаника*. Млади који имају више или високо образовање више су вредновали алтернативне форме партнерства и родитељства, док су млади са основном или средњом школом склонији неговању традиционалних вредности по питању брака и рађања, тј. родитељства. Запажа се да су млади који имају више или високо образовање склонији како привременом, тако и трајном животу у кохабитацији, док су одбацивању живота у кохабитацији склонији испитаници основног или средњег образовног нивоа. Такође, идеални, жељени и планирани број деце мањи је код младих са вишим нивоима образовања. Ове разлике статистички су значајне, мале до средње величине. Ипак, највеће разлике регистроване су код стварног и идеалног времена за брак и родитељство. Код младих са нижим нивоима образовања “тајминг” за улазак у брак и рађање је знатно раније, него код младих са вишим нивоима образовања.

Истраживање указује да се модернизација у смислу усвајања нових вредности по питању брака, партнерства и рађања, не одвија исто код младих различитог образовног статуса. Очигледно је дакле, да образовање као чинилац може појачати, односно умањити ефекте модернизације. Највеће дејство образовању може се приписати на темпо уласка у брак и време остварења улоге родитељства. Високообразовани млади људи одлажу брачне и родитељске улоге за касније године живота. Резултати истраживања показују да су они склопили брак и постали родитељи за три до четири године касније у односу на младе са основним или средњим образовањем. Одлагањем рађања смањује се вероватноћа пораста фертилитета, с обзиром на то да се са годинама скраћује репродуктивно раздобље, као и да долази до повећања ризика од физиолошког стерилитета. Иако се код оствареног фертилитета нису регистровале статистички значајне разлике, код планираног, тј. очекиваног броја деце јесу, што указује да су мање образовани спремни да имају више деце, па се може очекивати да ће њихова коначна стопа фертилитета бити виша у односу на младе са вишим образовним статусом. Такође, резултати овог, као и других истраживања (Tomanović, Stanojević, 2015; Tomanović, Stanojević, Ljubičić,

2016) показују веома мало учешће родитеља који студирају. Међу студентима у нашем истраживању свега је двоје родитеља.

На основу свега наведеног, може се закључити да поред структуралних препрека (као што су незапосленост, тешкоће у решавању стамбеног питања, незадовољавајући економски стандард, итд.), и образовање представља значајну детерминанту брачног и репродуктивног понашања младих. Стога су, осим већег издвајања средстава у буџету за популациону политику, неопходне промене у раду и организацији рада постојећих институционалних капацитета у области образовања. Од суштинског значаја могу бити активности усмерене на увођење и спровођење програма на нивоу високог образовања за оне који су родитељи. Иако према Закону о високом образовању постоји могућност увођења оваквих програма они нису заступљени у пракси. Неопходно је стварати услове и политичку подршку да се деца рађају и током студија. Младима треба омогућити да формално образовање стичу током дужег временског периода, као и да са радом (макар и од куће, „на парче“) отпочну за време студирања. Такође, мерама популационе политике треба обезбедити једнак приступ предшколским установама деци чије мајке студирају, као и деци чије су мајке запослене. Наиме, мајка која се образује/студира а незапослена је, нема једнака права на вртић за своје дете, као мајка која је у радном односу. Притом, мајка која студира има обавезе као и запослена мајка: она мора да прати наставу, учи, спрема колоквијуме, испите, док се са друге стране, од ње очекује и да чува дете и обавља кућне послове (кување, чишћење, пеглање, прање). То може довести до напуштања студија/факултета, као и до повећања психолошке цене родитељства (материнства), што за последицу има одустајање од рађања још деце. Спровођењем оваквих и сличних мера и активности којима се усклађује образовање и родитељство, допринело би се како порасту фертилитета, тако и порасту образовног нивоа младих мајки у Србији.

Литература:

1. Becker, Gary & Lewis, Greg (1973): On the Interaction between the Quantity and Quality of Children. *Journal of Political Economy*, 81, 279–288. 28.
2. Becker, Gary & Barro, Robert (1988): A Reformulation of the Economic Theory of Fertility, *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 103, No. 1 (Feb., 1988), pp. 1 – 25, Oxford University Press.
3. Becker, Gary (1991): *A Treatise on the Family*, Cambridge, Mass: Harvard University Press. 29
4. Blagojević, Marina (1997): *Roditeljstvo i fertilitet: Srbija devedesetih*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
5. Blagojević, Marina (2006): *Rodni barometar u Srbiji 2006: društveni položaj i kvalitet života žena i muškaraca*, dostupno na: <http://www.awin.org.yu/images/pdf/RodniBarometar.pdf>, preuzeto: 21.06.2018.
6. Bobić, Mirjana (2003): *Brak ili/i partnerstvo*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.

7. Bobić, Mirjana (2003a): Prekompovanje braka, partnerstva i porodice u savremenim društvima, *Stanovništvo*, XLI, 1–4, str. 65–91.
8. Bobić, Mirjana (2007): *Demografija i sociologija: Veza ili sinteza*. Beograd: Službeni glasnik.
9. Bobić, Mirjana i Vukelić, Jelisaveta. (2011): „Deblokada druge demografske tranzicije“?, *Sociologija*. Vol. LIII, br. 2, str. 149–176.
10. Bubalo Živković, Milka i Tamara Lukić (2015): *Mladi u Srbiji početkom 21. veka*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
11. Van de Kaa, D.J. (2001): Postmodern Fertility Preferences: From Changing Value Orientation to New Behavior. *Population and Development Review*, 27, 290–331. 51.
12. Golubović, Petar i Marković Krstić, Suzana (2008): *Demografske strukture nekih Balkanskih zemalja*. Niš: Filozofski fakultet.
13. Devedžić, Mirjana (2006): *O prirodnom kretanju stanovništva*. Beograd: Zavod za udžbenike.
14. Devedžić, Mirjana (2006a): „Rodne (ne) jednakosti iz demografske perspektive“, *Stanovništvo*. Vol. 44, br. 2/2006, str. 65–87.
15. Lesthaeghe, Ron & Johan, Surkyn (1988): Cultural dynamics and economic theories of fertility change. *Population and Development review*, 14(1), 1–45. 127.
16. Lesthaeghe, Ron (2001): Postponement and recuperation—Recent fertility trends and forecasts in six Western European countries. Paper presented at the IUSSP seminar on below replacement fertility, Tokyo, 21–23, March, 2001., IUSSP Working Group on Low Fertility and National Institute for Population and Social Security Research, Japan.
17. Liefbroer, Aart (1999): From youth to adulthood: understanding changing patterns of family formation from a life course perspective. In: *Population issues: an interdisciplinary focus* (eds. L.J.G. van Wissen & P.A. Dykstra). Kluwer Academic/Plenum Publishers, 53–85.
18. Marković Krstić, Suzana (2013): „Demografski i sociokulturni činioci opadanja nataliteta u jugoistočnoj Srbiji“, Zbornik radova: *Stanovništvo jugoistočne Srbije: kultura, natalitetska politika i demografska reprodukcija u jugoistočnoj Srbiji*, Mitrović, Lj. (ur.), str. 41–64, Niš: SANU i Filozofski fakultet.
19. Milić, Anđelka (1987): *Zagonetka omladine, Istorija i struktura omladinske grupe*, Beograd: CID i Zagreb: IDIS.
20. Milić, Anđelka (2010): „Porodične vrednosne orijentacije – vrednosni raskol“, *Vreme porodica – Sociološka studija o porodičnoj transformaciji u savremenoj Srbiji*. Beograd: Čigoja štampa.
21. Mihailović, Srećko (2004): „Oduzimanje budućnosti – omladina Srbije u vodama tranzicije“, *Mladi zagubljeni u tranziciji*, Mihailović, S. (ur.), str. 17–39. Beograd: Centar za proučavanje alternativa.
22. Petrović, Mina (2011): „Promene bračnosti i porodičnih modela u postsocijalističkim zemljama: zakasnela i nepotpuna ili specifična druga demografska tranzicija“, *Stanovništvo*, Vol. 49, br. 1/2011, str. 53–78.
23. Rašević, Mirjana (2013): „Osnovni principi pronatalitetne politike“, Zbornik radova: *Stanovništvo jugoistočne Srbije: kultura, natalitetska politika i demografska reprodukcija u jugoistočnoj Srbiji*, Mitrović, Lj. (ur.), str. 13–28, Niš: SANU i Filozofski fakultet.
24. Rašević, Mirjana (2015a): Fertilitet ženskog stanovništva, *Populacija Srbije početkom 21. veka*, str. 74–95. Beograd: Republički zavod za statistiku.
25. RZS (2019): *Vitalni događaji, 2018*. Saopštenje za javnost, broj 177, god. LXIX (28.06.2019). Beograd: Republički zavod za statistiku.

26. Stjepanović Zaharijevski, Dragana i Jasmina Petrović (2014): „Percepcija braka, porodice i roditeljstva studentske omladine u svetu demografskih i socijalnih determinanti“, *Kulturne orijentacije studenata i kultura mira na Balkanu*. Niš: Filozofski fakultet, str. 217 – 231.
27. Tomanović, Smiljka i Ignjatović, Suzana (2004): „Mladi u tranziciji: između porodice porekla i porodice opredeljenja“, *Mladi zagubljeni u tranziciji*, Mihailović, S.(ur.), str. 39–64. Beograd: Centar za proučavanje alternativa.
28. Tomanović, Smiljka (2012): „Tranzicije u porodičnom domenu“ u Tomanović S. et. al. *Mladi naša sadašnjost. Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*, str. 127–146. Beograd: Čigoja štampa i Institut za sociološka istraživanja.
29. Tomanović, Smiljka i Stanojević Dragan. (2015): *Mladi u Srbiji 2015: stanja, opažanja, verovanja i nadanja*, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, SeConS grupa za razvojnu inicijativu.
30. Tomanović, Stanojević i Ljubičić. (2016): *Postojanje roditeljem u Srbiji*, Beograd: Filozofski fakultet.
31. Čikić, Jovana (2017): „Biloška reprodukcija porodičnih gazdinstava: iz perspektive ruralnog rodnog režima“. *Sociologija*, god. LIX, br. 1, str. 102–123.
32. Čipin, Ivan (2011): „Obrazovanje i fertilitet žena u Hrvatskoj“, *Društvena istraživanja – časopis za opća društvena pitanja*, Vol. 20., No. 1. 111., str. 25–45.

EDUCATION AS A DETERMINANT OF MARRIAGE AND REPRODUCTIVE BEHAVIOR OF YOUNG PEOPLE FROM SOUTHEAST SERBIA

Summary: This paper examines the importance of education level on marital and reproductive behavior of young people from Southeastern Serbia. More specifically, differences in the evaluation and practice of certain forms of marital and reproductive behavior between young people of different educational status are examined. The paper is based on the results of quantitative research conducted in nine administrative districts of the Southern and Eastern regions of Serbia, (Nisava, Toplica, Jablanica, Pirot, Branicevo, Podunavlje, Bor, Zaječar, Pcinja). Quota sample consisted of 500 respondents, aged 15-35 years. The results showed that among young people of different educational backgrounds there are differences in the adoption or retention of certain values related to marriage, partnership and parenthood. Also, differences in tendencies to live in cohabitation were determined, and especially pronounced differences were registered when it comes to "timing" of entry into marriage and childbirth/parenthood. Highly educated young people are more inclined to accept modern values and models of behavior (cohabitation, outofwedlock parenting), and are especially prone to postponing marriage and parenthood, so it can be concluded that education plays a significant role in determining the time for marriage and parenthood.

Key words: Education, Youth, Marriage, Cohabitation, Parenthood

